

تاریخ تشیع (۱)

دوره حضور امامان معصوم (ع)

قاسم خانجانی
رمضان محمدی

محمود حیدری آقای
حسین فلاحزاده

زیر نظر دکتر سید احمد رضا خضری

تاریخ تشیع / جمعی از مؤلفان؛ زیر نظر احمدرضا خضری . - تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)؛ قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۵.

ج. ۲ - پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۹۵، ۹۶. تاریخ؛ ۲۴، ۲۵) سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)؛ ۹۳۶، ۹۳۷. الهیات (تاریخ و تمدن ملل اسلامی)؛ ۱۶، ۱۷)

ISBN: 978-964-7788-36-6 (ج ۱)

بها: ۲۳۵۰۰ ریال

ISBN: 978-964-7788-37-3 (ج ۲)

بها: ۲۷۰۰۰ ریال

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه.

نمایه.

مندرجات: ج. ۱. دوره حضور امامان معصوم (ع). - ج. ۲. دولتها، خاندانها و آثار علمی و فرهنگی شیعه.

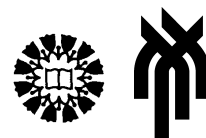
۱. شیعه - تاریخ. ۲. اسلام - تاریخ. الف. خضری، احمدرضا، ۱۳۴۵ - ، ویراستار. ب. سازمان مطالعه

و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت). ج. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

۲۹۷ / ۵۳

BP ۲۳۹ / ۲

۳۸۵۹ - ۸۴ م



تاریخ تشیع (۱): دوره حضور امامان معصوم (ع)

مؤلفان: محمود حیدری آقایی، قاسم خانجانی، حسین فلاح‌زاده و رمضان محمدی

زیر نظر: دکتر احمدرضا خضری

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه (شماره انتشار: ۹۵؛ تاریخ: ۲۴)

ناشر همکار: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) (شماره انتشار: ۹۳۶؛ الهیات

(تاریخ و تمدن ملل اسلامی): ۱۶)

ویراستار: محمود سوری

حروفچینی و صفحه‌آرایی: اداره چاپ و انتشارات پژوهشگاه

چاپ دهم: تابستان ۱۳۹۳

تعداد: ۳۰۰۰ نسخه

چاپ: قم - جعفری

قیمت: ۱۱۵۰۰۰ ریال

کلیه حقوق برای ناشران محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵۳۲۱۱۱۱۰۰ (انتشارات ۳۲۱۱۳۰۰)، نمابر: ۳۲۸۰۳۰۹۰

ص. پ. ۳۷۱۸۵۳۱۵۱ • تهران: خ‌انقلاب، بین وصال و قدس، نبش کوی اُسکو، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۶۶۴۰۲۶۰۰ و ۰۶۶۹۷۸۹۲۰

Website: www.rihu.ac.ir

Email: info@rihu.ac.ir

تهران: بزرگراه جلال آل احمد، تقاطع پل یادگار امام، روبه‌روی پمپ‌گاز، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، تلفن:

۰۴۴۲۴۶۲۵۰، نمابر: ۰۴۴۲۴۸۷۷۷ • تهران: خ‌انقلاب، خ‌ابوریحان، ش ۱۰۷ و ۱۰۹، تلفن: ۰۶۶۴۰۸۱۲۰، نمابر: ۰۶۶۴۰۵۶۷۸

Website: www.samt.ac.ir

Email: info@samt.ac.ir



مطالعه و تحقیق در تاریخ اسلام راهگشای ملت در پیشبرد انقلاب [است] در هر صورت ماها
الآن اینجا هستیم باید خودمان را بسازیم. اگر یک ملتی بخواهد مقاومت کند برای یک حرف
حقی، باید از تاریخ استفاده کند. از تاریخ اسلام استفاده کنید، ببینید که در تاریخ اسلام چه
گذشته و اینکه گذشته سرمشق است از برای ما.

صحیفه نور، ج ۴، ص ۱۳

مقدمه ناشران

نیاز گسترده دانشگاه‌ها به منابع و متون درسی با نگرش اسلامی در رشته‌های علوم انسانی، و محدود بودن امکانات مراکز علمی و پژوهشی که خود را موظف به پاسخگویی به این نیازها می‌دانند، ایجاب می‌کند امکانات موجود با همکاری دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی در مسیر اهداف مشترک به خدمت گرفته شود و افزون بر ارتقای کیفی و کمی منابع درسی از دوباره کاری جلوگیری به عمل آید.

به همین منظور، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) دوازدهمین کتاب مشترک خود را با انتشار کتاب «تاریخ تشیع ۱، دوره حضور امامان معصوم(ع)» به جامعه علمی کشور عرضه می‌کند.

این کتاب برای دانشجویان رشته تاریخ اسلام، تاریخ تمدن اسلامی، تاریخ تشیع و نیز دیگر زیرمجموعه‌های رشته‌های تاریخ به ارزش ۲ واحد تدوین شده است. امید آنکه علاوه بر جامعه دانشگاهی، همه علاقه‌مندان مباحث تاریخی نیز از آن بهره‌مند شوند.

فهرست مطالب

پیشگفتار..... ۱

فصل اول: کلیات

۱. واژه‌شناسی..... ۵

۱ - ۱. معنای لغوی شیعه و تشیع..... ۵

۲ - ۱. شیعه در اصطلاح..... ۵

۳ - ۱. معنای لغوی و اصطلاحی رافضی..... ۷

۴ - ۱. اصطلاح امامیه، زیدیه، اسماعیلیه، اثنی عشریه..... ۷

۲. اصول و مبانی..... ۸

۱ - ۲. اصول و مبانی اعتقادی شیعه..... ۸

الف) ولایت و امامت تداوم نبوت..... ۸

ب) عصمت..... ۹

ج) علم امام..... ۱۰

د) سابقه..... ۱۱

ه) قرابت..... ۱۱

و) وصایت و وراثت..... ۱۲

ز) نص و تنصیب..... ۱۳

۲ - ۲. اصول و مبانی اندیشه سیاسی شیعه..... ۱۳

الف) حاکمیت الهی..... ۱۳

ب) شئون امامت	۱۴
ج) ملاکهای گزینش امام و خلیفه	۱۸
د) شیوه‌های عملی به دست آوردن قدرت و حکومت	۲۰
ه) جایگاه سیاسی مردم در دیدگاه شیعه (اختیار، آزادی، انسان)	۲۷
و) اختیارات و وظایف متقابل دولت و ملت	۲۹
خلاصه	۳۴
محورهای مطالعاتی	۳۴

فصل دوم: پیدایش تشیع

مقدمه	۳۵
۱. ظهور اعتقادی تشیع	۳۵
۱ - ۱. علل و زمان ظهور تشیع	۳۵
۲ - ۱. مستندات مهم قرآنی و روایی در اثبات اصل ولایت	۴۰
الف) مستندات قرآنی	۴۰
ب) مستندات روایی	۴۴
۲. سقیفه و ظهور سیاسی - تاریخی تشیع	۵۶
۱ - ۲. بررسی منابع سقیفه	۵۶
۲ - ۲. زمینه‌های تاریخی پیدایش سقیفه	۵۹
الف) نظام اجتماعی، سیاسی و فکری عرب	۵۹
ب) عصر نبوت	۶۴
۳. سقیفه، آغاز اختلافات	۷۵
۴. سقیفه و بازتاب آن	۸۱
۱ - ۴. فاطمه زهرا(س) و سقیفه	۸۱
۲ - ۴. امام علی(ع) و سقیفه	۸۱
۳ - ۴. ارکان چهارگانه شیعه و سقیفه	۸۴
الف) سلمان فارسی	۸۴
ب) عمار بن یاسر	۸۵
ج) ابوذر غفاری	۸۶
د) مقداد بن عمرو	۸۷

۸۸ خلاصه
۸۹ محورهای مطالعاتی

فصل سوم: تشیع در دوره خلفای سه گانه

۹۱ ۱. نقش فاطمه زهرا(س) در تبیین و ترسیم خطوط کلی شیعه
۹۴ ۲. امام علی (ع) و شیخین (۱۱ - ۲۴ هجری)
۹۵ ۱ - ۲. مواضع سیاسی
۹۷ ۲ - ۲. مواضع اجتماعی
۹۷ ۳ - ۲. مواضع فکری - فرهنگی
۹۷ ۳. امام علی(ع) و عثمان (۲۴ - ۳۵ هجری)
۹۹ ۱ - ۳. اوضاع سیاسی اجتماعی، سیاسی و اقتصادی در این دوره
۹۹ ۲ - ۳. پیدایش تضادها و تعارضهای همه جانبه
۱۰۲ ۳ - ۳. اعتراضهای مردمی
۱۰۶ ۴ - ۳. نقش امام علی (ع) در این رویدادها
۱۰۶ ۵ - ۳. قتل عثمان و پیامدها
۱۰۷ خلاصه
۱۰۸ محورهای مطالعاتی

فصل چهارم: تشیع در دوره خلافت امام علی (ع)

۱۰۹ مقدمه
۱۱۰ ۱. حاکمیت آرمانی شیعی و چالشهای فراروی آن
۱۱۰ ۱ - ۱. انتخاب امام(ع) و بیعت با او
۱۱۲ ۲ - ۱. سیاستگذاری حکومتی امام علی (ع)
۱۱۴ ۳ - ۱. جبهه‌بندی نوین نیروهای سیاسی - اجتماعی
۱۱۷ الف) جنگ جمل
۱۱۹ ب) کوفه پایگاه تشیع
۱۲۱ ج) جنگ صفین
۱۲۲ د) پیدایش خوارج
۱۲۳ ه) جنگ نهروان

۱۲۴	و) غارات.....
۱۲۵	۴ - ۱. برآیندها و پیامدهای حکومت امام علی (ع).....
۱۲۶	۲. تشیع و جریانهای فکری - سیاسی.....
۱۲۶	۱ - ۲. تشیع و شیعیان.....
۱۲۹	۲ - ۲. عثمانیه.....
۱۳۰	۳ - ۲. خوارج.....
۱۳۱	۴ - ۲. قاعدین.....
۱۳۱	۳. شهادت امام علی (ع).....
۱۳۲	خلاصه.....
۱۳۲	محورهای مطالعاتی.....

فصل پنجم: تشیع در دوره حکومت و امامت امام حسن (ع)

۱۳۳	مقدمه.....
۱۳۳	۱. امام حسن (ع) از تولد تا آغاز خلافت.....
۱۳۴	۲. امام حسن (ع) از خلافت تا صلح با معاویه.....
۱۳۷	۳. صلح با معاویه و پیامدهای آن.....
۱۴۰	۴. امام حسن (ع) در مدینه.....
۱۴۰	۵. بررسی کلی تاریخ تشیع در عصر امام حسن (ع).....
۱۴۲	۱ - ۵. عصر مشقت و دشواری.....
۱۴۲	۲ - ۵. سیاستهای ضد شیعی دولت اموی.....
۱۴۴	۳ - ۵. استواری مفهوم تشیع.....
۱۴۵	۶. تشیع و جریانهای فکری و سیاسی.....
۱۴۵	۱ - ۶. عثمانیه.....
۱۴۶	۲ - ۶. مرجئه.....
۱۴۷	۳ - ۶. خوارج.....
۱۴۹	۷. حوادث شهادت و دفن آن حضرت.....
۱۵۰	خلاصه.....
۱۵۰	محورهای مطالعاتی.....

فصل ششم: تشیع در دوره امامت امام حسین (ع)

مقدمه.....	۱۵۱
۱. امام حسین (ع) از ولادت تا امامت.....	۱۵۲
۱ - ۱. مواضع امام حسین (ع) در دوره امامت امام حسن (ع).....	۱۵۳
۲. دوره امامت امام حسین (ع) تا مرگ معاویه.....	۱۵۴
۳. امام حسین (ع) از مرگ معاویه تا حادثه عاشورا.....	۱۵۸
۱ - ۳. مرگ معاویه و آثار آن.....	۱۵۸
۲ - ۳. بیعت طلبی یزید از مخالفان.....	۱۵۹
۳ - ۳. امام حسین (ع) در مکه.....	۱۶۰
۴ - ۳. نامه های کوفیان.....	۱۶۰
۵ - ۳. اعزام مسلم بن عقیل.....	۱۶۱
۶ - ۳. خارج شدن امام حسین (ع) از مکه.....	۱۶۲
۷ - ۳. عزم بازگشت به حجاز.....	۱۶۴
۴. واقعه عاشورا.....	۱۶۴
۱ - ۴. بررسی ابعاد حادثه عاشورا.....	۱۶۵
۲ - ۴. زمینه های حادثه عاشورا.....	۱۶۶
۳ - ۴. عوامل تشدیدکننده قیام عاشورا.....	۱۶۶
۴ - ۴. اهداف امام و فلسفه قیام.....	۱۶۷
۵ - ۴. دستاوردها و پیامدهای حادثه عاشورا.....	۱۶۷
۵. بررسی کلی تاریخ تشیع در عصر امامت امام حسین (ع).....	۱۶۸
۱ - ۵. دوره اول.....	۱۶۸
الف) سرکوب و کشتار شیعیان.....	۱۶۸
ب) استراتژی رهبری تشیع.....	۱۷۰
۲ - ۵. دوره دوم.....	۱۷۱
الف) گشایش و خیزش.....	۱۷۱
ب) سرکوبی شدید.....	۱۷۲
ج) عاشورا و تشیع.....	۱۷۲
خلاصه.....	۱۷۳
محورهای مطالعاتی.....	۱۷۴

فصل هفتم: تشیع در دوره امام سجاد (ع)

۱. زندگی نامه مختصر امام سجاد (ع)..... ۱۷۵
۲. اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی عصر امام سجاد (ع)..... ۱۷۷
 - ۱ - ۲. فقدان قانون..... ۱۷۸
 - ۲ - ۲. فقدان عدالت اجتماعی..... ۱۷۸
 - ۳ - ۲. دوری از تعالیم اسلام..... ۱۷۸
 - ۴ - ۲. ساخت و پرداخت احادیث دروغین..... ۱۷۹
 - ۵ - ۲. جبرگرایی..... ۱۷۹
 - ۶ - ۲. رواج نادانی..... ۱۷۹
۳. شاخصه‌های و پیامدهای انحراف جامعه در عصر امام سجاد (ع)..... ۱۸۳
 - ۱ - ۳. شاخصه‌های انحراف..... ۱۸۳
 - ۲ - ۳. پیامدهای انحرافات جامعه..... ۱۸۳
۴. فعالیت‌های امام سجاد (ع)..... ۱۸۴
 - ۱ - ۴. فعالیت‌های فرهنگی..... ۱۸۵
 - ۲ - ۴. فعالیت‌های اجتماعی..... ۱۹۰
 - ۳ - ۴. فعالیت‌های سیاسی - عبادی..... ۱۹۳
 - الف) فعالیت‌های عبادی..... ۱۹۳
 - ب) فعالیت‌های سیاسی..... ۱۹۴
۵. امام سجاد (ع) و حاکمان..... ۱۹۸
 - ۱ - ۵. امام سجاد (ع) و یزید..... ۱۹۸
 - ۲ - ۵. امام سجاد (ع) و عبدالله بن زبیر..... ۱۹۹
 - ۳ - ۵. امام سجاد (ع) و معاویه دوم..... ۱۹۹
 - ۴ - ۵. امام سجاد (ع) و مروان بن حکم..... ۲۰۰
 - ۵ - ۵. امام سجاد (ع) و عبدالملک بن مروان..... ۲۰۰
 - ۶ - ۵. امام سجاد (ع) و ولید بن عبدالملک..... ۲۰۲
۶. امام سجاد (ع) و قیامها..... ۲۰۳
 - ۱ - ۶. قواعد و ملاک‌هایی برای تعیین هویت قیامها..... ۲۰۳
 - ۲ - ۶. قیام‌های عصر امام سجاد (ع)..... ۲۰۶
 - الف) قیام مدینه (واقعہ حرّہ)..... ۲۰۶

۲۰۷	ب) قیام توابین.....
۲۰۹	ج) قیام مختار
۲۱۳	۳ - ۶. علل عدم قیام امام سجاد(ع).....
۲۱۴	۷. شهادت امام سجاد(ع).....
۲۱۵	خلاصه

فصل هشتم: تشیع در دوره امام باقر (ع)

۲۲۱	۱. زندگی نامه مختصر امام باقر(ع).....
۲۲۲	۲. اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در دوره امام باقر(ع).....
۲۲۳	۳. عوامل سقوط امویان.....
۲۲۳	۱ - ۳. درگیری خاندان اموی.....
۲۲۴	۲ - ۳. تعیین دو ولی عهد در یک زمان.....
۲۲۵	۳ - ۳. درگیری ها و اختلاف بین قبایل.....
۲۲۵	۴ - ۳. اختلافهای مذهبی - سیاسی.....
۲۲۷	۴. فعالیتهای امام باقر(ع).....
۲۲۷	۱ - ۴. فعالیتهای فرهنگی امام باقر(ع).....
۲۲۸	الف) امام باقر(ع) در عصر فقاہت.....
۲۲۹	ب) هموردی با اندیشه سیاسی مذهبی خوارج.....
۲۲۹	ج) مسئله جبر و اختیار.....
۲۳۰	د) رویارویی با اندیشه غلو.....
۲۳۱	۲ - ۴. فعالیتهای سیاسی.....
۲۳۲	الف) امام باقر(ع) و حاکمان.....
۲۳۵	۵. شهادت امام باقر(ع).....
۲۳۶	خلاصه
۲۳۷	محورهای مطالعاتی

فصل نهم: تشیع در دوره امام صادق (ع)

۲۳۹	۱. زندگی نامه مختصر امام صادق(ع).....
۲۳۹	۲. اوضاع سیاسی دوران امام صادق(ع).....

۲۴۲	۳. فعالیتهای فرهنگی و سیاسی - اجتماعی
۲۴۲	۱ - ۳. فعالیتهای فرهنگی
۲۴۵	الف) امام و غلات
۲۴۷	ب) امام و معتزله
۲۴۸	۲ - ۳. فعالیتهای سیاسی - اجتماعی
۲۵۱	۴. امام صادق(ع)، قیامها و فرقه‌ها
۲۵۱	۱ - ۴. زیدیه
۲۵۳	۲ - ۴. قیام محمد نفس زکیه
۲۵۴	۳ - ۴. پیدایش فرقه اسماعیلیه
۲۵۵	۴ - ۴. علل عدم قیام امام صادق(ع)
۲۵۷	خلاصه
۲۵۸	محوهای مطالعاتی

فصل دهم: تشیع در دوره امام کاظم (ع)

۲۵۹	۱. زندگی‌نامه مختصر امام کاظم (ع)
۲۵۹	۲. امام کاظم (ع) و حاکمان
۲۶۰	۱ - ۲. منصور عباسی
۲۶۰	۲ - ۲. مهدی عباسی
۲۶۱	۳ - ۲. هادی عباسی
۲۶۲	۴ - ۲. هارون الرشید
۲۶۲	الف) برخوردهای آغازین هارون با امام کاظم (ع)
۲۶۲	ب) دستگیری و حبس امام کاظم (ع)
۲۶۳	۳. امام کاظم، قیامها و فرقه‌ها
۲۶۳	۱ - ۳. قیام شهید فتح
۲۶۳	الف) امام کاظم (ع) و شهید فتح
۲۶۴	۲ - ۳. فرقه‌ها
۲۶۴	الف) ناووسیه
۲۶۵	ب) اسماعیلیه
۲۶۵	ج) مبارکیه

۲۶۵	د) السمطیه (السمیطیه).
۲۶۶	ه) فطحیه.
۲۶۶	و) امامیه.
۲۶۶	۴. شخصیت‌های شیعی معاصر با امام کاظم (ع).
۲۶۶	۱ - ۴. علی بن یقطین.
۲۶۷	۲ - ۴. هشام بن حکم.
۲۶۷	۳ - ۴. عبدالله بن یحیی کاهلی.
۲۶۷	۴ - ۴. حماد بن عیسی جهنی بصری.
۲۶۷	۵. شهادت امام کاظم (ع).
۲۶۸	خلاصه.
۲۶۸	محورهای مطالعاتی.

فصل یازدهم: تشیع در دوره امام رضا (ع)

۲۶۹	۱. زندگی نامه مختصر امام رضا (ع).
۲۶۹	۲. امام رضا (ع) و حاکمان.
۲۶۹	۱ - ۲. امام رضا (ع) و هارون.
۲۷۰	۲ - ۲. امام رضا (ع) و امین.
۲۷۰	۳ - ۲. امام رضا (ع) و مأمون.
۲۷۱	الف) دعوت امام رضا (ع) به خراسان.
۲۷۳	ب) ولایت عهدی امام رضا (ع).
۲۷۵	۳. اقدامات امام رضا (ع).
۲۷۵	۱ - ۳. برپایی نماز عید فطر.
۲۷۶	۲ - ۳. فعالیت‌های علمی و فرهنگی امام رضا (ع).
۲۷۷	۴. شهادت امام رضا (ع).
۲۷۸	خلاصه.
۲۷۸	محورهای مطالعاتی.

فصل دوازدهم: تشیع در دوره امام جواد (ع)

۲۷۹	۱. زندگی نامه مختصر امام جواد (ع).
۲۸۰	۲. امام جواد (ع) و مأمون.

۲۸۰	۱ - ۲. ازدواج یا توطئه
۲۸۲	۲ - ۲. اهداف مأمون از این ازدواج
۲۸۲	الف) تظاهر به دوست داشتن خاندان رسول خدا (ص)
۲۸۳	ب) در امان ماندن از قیام و شورش علویان
۲۸۳	ج) مأنوس شدن امام جواد (ع) با زندگی درباری
۲۸۳	د) تولّد کودکی از نسل پیامبر (ص) برای خاندان مأمون
۲۸۴	۳. فعالیتهای علمی و فرهنگی امام جواد (ع)
۲۸۴	۱ - ۳. مناظره‌ها
۲۸۴	الف) مناظره نخست با یحیی بن اکثم قاضی القضاة مأمون عباسی
۲۸۵	ب) مناظره دوم با یحیی بن اکثم
۲۸۵	ج) مناظره سوم با یحیی بن اکثم
۲۸۵	۲ - ۳. احادیث
۲۸۶	۴. امام جواد (ع) و معتصم عباسی
۲۸۷	۵. شهادت امام جواد (ع)
۲۸۷	خلاصه
۲۸۷	محورهای مطالعاتی

فصل سیزدهم: تشیع در دوره امام هادی (ع)

۲۸۹	۱. زندگی‌نامه مختصر امام هادی (ع)
۲۸۹	۱ - ۱. امام هادی (ع) در مدینه
۲۹۱	۲ - ۱. امام هادی (ع) در سامرا
۲۹۲	۲. فعالیتهای امام هادی (ع)
۲۹۲	۱ - ۲. فعالیتهای علمی - فرهنگی
۲۹۳	الف) فتنه خلق قرآن و تدبیر امام هادی (ع)
۲۹۳	ب) مبارزه با غالیان
۲۹۴	ج) مبارزه با صوفیگری
۲۹۵	د) تربیت شاگردان و افراد شایسته
۲۹۶	۲ - ۲. فعالیتهای سیاسی - اجتماعی
۲۹۷	الف) اثبات امامت و پیشوایی امام هادی (ع)

ب) نامشروع دانستن حاکمیت بنی عباس.....	۲۹۸
ج) فراهم کردن زمینه غیبت امام مهدی (ع).....	۲۹۸
د) سازمان ارتباطی وکالت.....	۲۹۹
۳. شهادت امام هادی (ع).....	۲۹۹
خلاصه.....	۲۹۹
محورهای مطالعاتی.....	۳۰۰

فصل چهاردهم: تشیع در دوره امام حسن عسکری (ع)

۱. زندگی نامه مختصر امام عسکری (ع).....	۳۰۱
۲. امام عسکری (ع) و حاکمان.....	۳۰۲
۳. فعالیتهای امام عسکری (ع).....	۳۰۲
۱ - ۳. فعالیتهای علمی.....	۳۰۲
۲ - ۳. فعالیتهای سیاسی - اجتماعی.....	۳۰۳
۴. قیامها و شورشهای زمان امام عسکری (ع).....	۳۰۵
۱ - ۴. قیامهای علویان.....	۳۰۶
الف) قیام علی بن زید بن حسین.....	۳۰۶
ب) قیام احمد بن محمد بن عبدالله.....	۳۰۶
ج) قیام علی بن زید و عیسی بن جعفر.....	۳۰۶
۲ - ۴. شورش صاحب زنج.....	۳۰۷
۵. امام عسکری (ع) در زندان.....	۳۰۷
۶. شهادت امام عسکری (ع).....	۳۰۹
خلاصه.....	۳۰۹
محورهای مطالعاتی.....	۳۰۹

فصل پانزدهم: تشیع در دوره غیبت صغرا

۱. زندگی نامه مختصر امام مهدی (ع).....	۳۱۱
۲. امام مهدی (ع) در منابع.....	۳۱۱
۱ - ۲. امام مهدی (ع) در منابع شیعه.....	۳۱۱
۲ - ۲. امام مهدی (ع) در منابع اهل سنت.....	۳۱۳

۳۱۴	۳. تاریخ و علت غیبت امام زمان (ع).
۳۱۵	۱ - ۳. حفظ جان امام زمان (ع).
۳۱۵	۲ - ۳. آزمایش مردم.
۳۱۶	۳ - ۳. بیعت نکردن امام عصر (ع) با طاغوت‌های زمان.
۳۱۷	۴. نایبان خاص امام زمان (ع).
۳۱۷	۱ - ۴. ابو عمرو، عثمان بن سعید عمری.
۳۱۸	۲ - ۴. ابو جعفر، محمد بن عثمان بن سعید عمری.
۳۱۸	۳ - ۴. ابوالقاسم، حسین بن روح.
۳۱۹	۴ - ۴. ابوالحسن، علی بن محمد سمری.
۳۱۹	۵. وظایف نایبان خاص امام زمان (ع).
۳۱۹	۱ - ۵. زدودن شک و تردید در مورد امام زمان (ع) و اثبات وجود آن حضرت.
۳۲۰	۲ - ۵. پنهان داشتن نام و مکان امام زمان (ع).
۳۲۱	۳ - ۵. سازماندهی و رسیدگی به امور وکلا.
۳۲۱	الف) پاسخ به پرسش‌های وکلا و راهنمایی آنان.
۳۲۱	ب) حمایت از وکلا.
۳۲۲	ج) رسیدگی به امور وکلا.
۳۲۲	۶. غیبت کبرا و نایبان عام امام دوازدهم (ع).
۳۲۳	خلاصه.
۳۲۴	محورهای مطالعاتی.
۳۲۵	منابع.

نمایه‌ها

۳۴۷	نمایه آیات.
۳۴۹	نمایه روایات.
۳۵۲	نمایه اشخاص.
۳۶۶	نمایه اماکن.

پیشگفتار

نقش اساسی دین و مذهب در پیدایش، دگرگونی و بالندگی فرهنگ و تمدن بشری امری انکارناپذیر است. چنانکه هیچ تردیدی نیست که اسلام و مذاهب آن، بن‌مایه تمدن اسلامی را تشکیل داده و شاخه‌های این تمدن عظیم را، به‌رغم منابع و سرچشمه‌های گونه‌گون آن، به هم پیوند زده‌اند.

تا کنون نویسندگان بسیاری در قالب ده‌ها کتاب و مقاله این موضوع را بررسی کرده و یادآور شده‌اند که نه تنها اسلام در پدید آمدن بسیاری از علوم، فنون، ادبیات، هنرها و آداب و سنن، تأثیر داشته، که برخی معارف و فنون به‌طور مستقیم از دل این دین الهی برآمده است.

از آن جمله است دانش تاریخ‌نگاری اسلامی، که در واقع یکی از عوامل مهم توجه مسلمانان بدین علم، توجه آنان به سیره و سیره‌نویسی است. تاریخ‌نگاری در اسلام از سیره‌گویی و سیره‌نویسی آغاز شد و با شرح نبردهای زمان پیامبر (ص) و خلفا بالیدن گرفت و در دهه‌های بعد به صورت علمی جامع، با شاخه‌ها و شعبه‌های متعدد درآمد؛ که تاریخ فرق و مذاهب تنها بخشی از آن است.

توجه به این بخش از تاریخ، از اوایل سده دوم هجری، همزمان با آغاز مناقشات کلامی و گفتگوهای اندیشمندان و ارباب عقاید و ادیان شروع و در سده‌های بعد با جدیت و حساسیت بسیار دنبال شد و کار بدانجا رسید که برخی پیروان مذاهب، چگونگی ظهور تاریخی مذهب خود را نوعی دفاع از موجودیت و مشروعیت آن دانستند و به نگارش کتابها، رساله‌ها، ردیه‌ها و مقاله‌های فراوان دست زدند. نگاشته‌هایی که ارائه فهرستی کامل از آنها کاری بس دشوار است.

گذشته از کسانی چون ابن کلبی، یعقوب کندی، ابوزید بلخی، محمد بن عبیدالله مسبّحی و عبدالقاهر بغدادی، که در موضوع عقاید و ادیان آثار مهمی پدید آوردند، فضل تقدّم خلق اثر در تاریخ تشیع، از آن حسن بن موسی نوبختی، نویسنده کتاب فرق الشیعه است. او ضمن بیان چگونگی و ظهور تاریخی شیعه و فرقه‌های آن، بسیاری از ردّ و نقضهای مخالفان این مذهب را پاسخ گفت.

از آن پس، شماری از متکلمان و بسیاری از نویسندگان مسلمان و شرق شناس به پژوهش در این زمینه پرداختند و آثاری درخور پدید آوردند. محسن امین، سید محمد حسین جعفری، حسین علی محفوظ، ولهاوزن، مارشال هاجسن، برنارد لوئیس، ویلفرد مادلونگ، هورویتز و دیگران تنها گروهی از پژوهشگران معاصراند که آثار خوبی درباره مبانی، مفاهیم و تاریخ شیعه و فرقه‌های آن پدید آورده‌اند.

با وجود این، از آنجا که تا کنون یک اثر جامع و پاسخگوی نیاز دانشجویان رشته تاریخ، به‌ویژه دانشجویان تاریخ و تمدن ملل اسلامی، نگارش نیافته است، این مجموعه در قالب دو طرح پژوهشی جدا و براساس سرفصل دو درس تخصصی تاریخ تشیع (۱) و (۲) به اجرا درآمد. جلد نخست این پژوهش، به کلیات، مبانی، مفاهیم و تاریخ تشیع در دوره حضور امامان معصوم (ع) و جلد دوم آن به دولت‌ها، حکومت‌ها، خاندانها و خدمات علمی و فرهنگی شیعه با تأکید بر مناطق شرق اسلامی اختصاص یافت. به دلیل نبودن دروسی درباره امامان شیعه (ع) در دانشگاه‌ها، تاریخ تشیع (۱) با محوریت امامان معصوم (ع) سامان یافت. در تاریخ تشیع (۲) نیز از پرداختن به مطالب و موضوعات مهمی چون: تشیع در دوره صفویان، فاطمیان، ادریسیان، مزیدیان و حمدانیان، خودداری شد؛ زیرا این عناوین در دیگر دروس تخصصی دانشجویان جای گرفته است.

انگیزه دیگر در تدوین این اثر آن است که به مدد بهره‌گیری از منابع، مآخذ، پژوهشها و مطالعات نوین، بار دیگر مبانی و مفاهیم اساسی تشیع و ارزیابی انتقادی علل و چگونگی پیدایش این مذهب و سیر تکوینی آن تبیین و سهم بزرگ و بی‌بدیل آن در تکوین نهضت معنوی اسلام روشن و نشان داده شود که تاریخ شیعه، یکسره جنبه‌های خشک و خشن سیاسی نیست، بلکه نقش انکارناپذیر این مذهب در گسترش حیات معنوی و باروری اسلام، بیش از آن است که تا کنون گفته و نوشته شده است؛ این همان چیزی است که ولهاوزن نیز از آن غافل نبوده است. او می‌گوید:

اگر تشیع نبود، اسلام در قالبهای خشک و بی روح منجمد می شد و نمی دانم در چنان حصارهایی، چه سرنوشتی به سراغش می آمد. شگفتا که محققان به این امر، یعنی نقش معنوی‌ای که شیعه در ایجاد محتوای عقیدتی اسلام داشته است، آن چنانکه سزاوار است، توجه نکرده‌اند و علت آن این است که جنبه سیاسی شیعه، انظار را بیش از جنبه‌های دیگر آن به خود جلب کرده است. در صورتی که بُعد سیاسی شیعه تنها یکی از ابعاد آن به شمار می آید و از نظر ارزش ذاتی، پایین‌ترین مقام را در این مذهب داراست.^۱

پژوهشگر سرشناس عرب - عبدالرحمان بدوی - نیز از نگاهی دیگر بر این داوری تأکید کرده، گفته است:

برآنم تا واژه شیعه را بر آن موج معنوی‌ای اطلاق کنم که در اعماق درونی هسته اولیه اسلام نفوذ کرده و ارزشهای برآمده از متون برجسته این دین را شکوفا ساخته است.^۲ با این همه، جای بسی تأسف و شگفتی است که برخی کسان، یا به دلیل ناآگاهی از منابع و مأخذ، یا از سر لجاج و عناد، نه تنها این جنبه‌های مثبت را نادیده انگاشته، که تشیع را حرکتی انحرافی دانسته‌اند و گناه برخی تندروی‌های غُلاة را - که در مذاهب دیگر نیز بی سابقه نیست - به گردن شیعیان و اعتقادات آنان نهاده‌اند، بلکه از این رهگذر، ستمهای تاریخی و جبران ناپذیری بر شیعه روا داشته‌اند. امید است این اثر بتواند زنگارها را از واقعیتها بزدايد و چهره راستین این مذهب را باز نماید.

باید گفت، کشف حقیقت با همه ابعاد و زوایای آن، برای پژوهشگری که بخواهد با دیده تحلیل، آن را از میان انبوه روایات ضد و نقیض و گزارشهای سره و ناسره بیرون آورد، به راستی دشوار و طاقت فرساست. موضوعی که بر صاحبان خرد و دانش، به‌ویژه اهل تاریخ، که بیش از دانشمندان دیگر متکی بر روایات و گزارشهای تاریخی‌اند، پوشیده نیست.

مؤلفان این کتاب، حجج اسلام آقایان: رمضان محمدی، محمود حیدری آقایی، قاسم خانجانی و آقای حسین فلاح‌زاده بوده‌اند که فرصت را غنیمت شمرده آنان را سپاس می‌گویم. نیز از جناب آقای دکتر علی بیات که به‌رغم مشکلات جسمی، دمی از همراهی و همدلی و نظارت بر این طرح باز نایستاد سپاسگزارم. حمایت‌های بی دریغ حجة الاسلام و المسلمین جناب آقای علیرضا اعرافی، رئیس محترم پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و

۱. ولهاوزن، یولیوس، تاریخ سیاسی صدر اسلام: تشیع و خوارج، ترجمه محمود رضا افتخارزاده، ص ۱۳۷ - ۱۳۸.

۲. ر.ک: بدوی، عبدالرحمان، شخصیات قلقة فی الاسلام، المقدمة، صفحه ۵.

حجة الاسلام و المسلمین جناب آقای محمود نوذری، معاون محترم پژوهشی وقت و همکاری حجة الاسلام و المسلمین جناب آقای حسین حسینیان مقدم، دبیر محترم گروه تاریخ در تنظیم و یکسان سازی فصول و تلاشهای همکاران محترم گروه تاریخ و تمدن «سمت» را در مطالعه دقیق متن نهائی کتاب، ارج نهاده، توفیق روزافزون همگان را در بسط و توسعه دانش از خداوند دانا خواستارم.

در پایان با کمال تواضع اذعان دارم که این اثر، به رغم تمامی کوششها، خالی از عیب و نقص نیست؛ با این باور، از هم اکنون پذیرای نظریات، انتقادات و ارشادات دوستان دانشمند و پژوهشگران ارجمند هستم.

سید احمد رضا خضری

بهار ۱۳۸۴

فصل اول

کلیات

۱. واژه‌شناسی

۱-۱. معنای لغوی شیعه و تشیع

شیعه، در لغت به معنای پیرو، طرفدار و گروهی است که بر امری یک سخن شونند و همچنین بر گروه یاران اطلاق می‌شود.^۱

ریشه کلمه شیعه، از مشایعت و به معنای مطاوعه و پیروی کردن است. واژه شیعه اگر تنها و بدون آمدن قیدی به دنبال آن به کار رود، بر افرادی اطلاق می‌شود که دوستدار اهل بیت (ع) بوده و به امامت آنان اعتقاد دارند. معنای لغوی این واژه، در دو سوره مبارک قرآن نیز آمده است. یکی در قصه موسی (ع) و فرعون در سوره قصص آیه پانزده که می‌فرماید وقتی موسی (ع) در هنگام بی‌خبری مردم به شهر درآمد «فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يُقْتَتِلَانِ هَذَا مِنْ شِيعَةِ هَذَا وَهَذَا مِنْ غَدُوهِ...»؛ دیگری در سوره صافات آیه ۸۳ که درباره پیروی حضرت ابراهیم (ع) از حضرت نوح (ع) می‌فرماید: «وَإِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لَإِبْرَاهِيمَ».

تشیع نیز در لغت به معنای ادعای پیروی کردن است، چنانکه وقتی گفته می‌شود «تشیع الرجل» به معنای این است که این فرد ادعای شیعه بودن دارد، البته به مذهب شیعه نیز «تشیع» اطلاق می‌شود.^۲

در زبان عرب، واژه «شیعه» را بر حزب نیز به کار می‌برند. از این رو، شیعه علی (ع) در مقابل شیعه معاویه قرار می‌گیرد.^۳

۲-۱. شیعه در اصطلاح

شیعه، در اصطلاح به مسلمانانی گفته می‌شود که حضرت علی (ع) را پس از رحلت پیامبر

۱. فیروزآبادی، قاموس المحيط؛ ابن کثیر، اسماعیل بن عمر، البدایة و النهایة، ج ۲، ص ۲۴۶؛ دهخدا، علی‌اکبر،

لغت‌نامه دهخدا؛ ابن منظور، لسان العرب، ماده «شیع».

۲. لغت‌نامه دهخدا، ماده «تشیع».

۳. ولهاوزن، یولیوس، تاریخ سیاسی صدر اسلام: شیعه و خوارج، ترجمه محمودرضا افتخارزاده، ص ۱۳۹.

اکرم (ص) خلیفه شرعی می‌دانند و عمل آنان را که در سقیفه بنی ساعده گرد آمدند و ابوبکر را به خلافت و جانشینی پیامبر (ص) برگزیدند، نمی‌پذیرند.^۱ آنها این کار را نقطه آغازین انحراف در تاریخ سیاسی اسلام می‌دانند و معتقدند امامت علی (ع) از سوی پیامبر اکرم (ص) منصوص بوده و امامت، جز به ظلم و ستم از علی (ع) و اولاد او خارج نمی‌شود.^۲ در تفکر شیعی امامت منصوص، معصوم است.^۳ از این رو، چنین کسانی شایستگی جانشینی پیامبر (ص) را ندارند.

شهرستانی در معنای اصطلاحی این واژه گفته است: شیعه به کسانی گفته می‌شود که تنها از علی (ع) پیروی می‌کنند و قائل به امامت منصوص او می‌باشند و او را وصی می‌دانند.^۴ ابن حزم نیز گفته است: شیعه به کسی گفته می‌شود که قائل است، علی (ع) پس از پیامبر (ص) برترین مردم و سزاوارترین به امامت (جانشینی) است.^۵

اصطلاح شیعه به سه معنا بکار رفته است: شیعه اعتقادی، شیعه در مقابل عثمانیه، و نیز به معنای دوستی اهل بیت (ع).^۶ شیعه به معنای اعتقادی، نخستین بار در زمان رسول خدا (ص) به پیروان علی (ع) اطلاق شده است.^۷ چنانکه حضرت در قصیده‌ای فرمود:

فأوجب لي ولایته علیکم
رسول الله یوم غدیر خم^۸

با استفاده از این اصطلاح، بعدها به پیروان عثمان «شیعه عثمان»^۹ و به پیروان معاویه عنوان «شیعه معاویه»^{۱۰} اطلاق شد، تا اینکه پس از جنگ صفین، این اصطلاح برای شیعیان امام علی (ع) به کار رفت و پیروانش در سال شصت هجری طی نامه‌ای که به امام حسین (ع) نوشتند، رسماً خود را شیعه اعتقادی امام علی (ع) نامیدند.^{۱۱}

۱. دائرة المعارف الاسلامیه، ج ۱۴، ص ۵۷؛ لغت نامه دهخدا.

۲. نوبختی، حسن بن موسی، فرق الشیعه، ص ۱۸؛ دائرة المعارف القرن العشرين، ج ۲، ص ۵۷؛ طوسی، تلخیص الشافی، ج ۲، ص ۵۷.

۳. نباطی العاملی، علی بن یونس، الصراط المستقیم الی مستحقّی التقدیم، ج ۱، ص ۱۱۲؛ مظفر، محمد حسن؛ دلائل الصدق، ج ۲، ص ۷. برای اطلاع بیشتر درباره عصمت، ر.ک: محسن شفاعی، شئون ولایت، ص ۱۲۸-۲۰۸.

۴. شهرستانی، محمد بن عبدالکریم، الملل والنحل، ج ۱، ص ۱۳۰.

۵. ابن حزم، علی بن احمد؛ الفصل فی الملل والاهواء والنحل، ج ۲، ص ۲۲۶.

۶. جعفریان، رسول، تاریخ تشیع در ایران از آغاز تا قرن هفتم هجری، ج ۱، ص ۱۹.

۷. نعمانی، محمد بن ابراهیم، الغیبه، ص ۲۶۴.

۸. قاضی نعمان، شرح الأخبار، ج ۲، ص ۳۹۳؛ اسکافی، المعیار والموازنه، ص ۲۱۶.

۹. طبری، محمد بن جریر، تاریخ الطبری، ج ۵، ص ۲۵۲.

۱۰. مسعودی، علی بن الحسین، مروج الذهب و معادن الجواهر، ج ۳، ص ۳۴۳.

۱۱. یعقوبی، احمد بن ابن یعقوب، تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۲۲۸؛ تاریخ الطبری، ج ۵، ص ۳۵۲ و ۳۵۵.

۳- ۱. معنای لغوی و اصطلاحی رافضی

رَفُضْ مصدر رَفَضَ، در لغت به معنای کنار گذاشتن و خوار کردن آمده است. این کلمه نخستین بار توسط زید بن علی (ع) به کسانی اطلاق شد که به دلیل اعتقاد او به امامت مفضول، او را رها کرده و دست از یاری‌اش کشیدند.^۱ نیز در اصطلاح اهل سنت، هر شیعه، رافضی است به این دلیل که پیروی از خلافت سه خلیفه اول را رها کرده.^۲ و به امام مفترضة الطاعه قائل شده است.^۳ برخی از عالمان رجال اهل سنت، در تضعیف رجال سند برخی روایات، نسبت رافضی به آنان می‌دهند و معتقدند رافضیان، صحابه رسول خدا (ص) را ناسزا می‌گویند و روایات ساخته و مصنوع خود را به روایان موثق نسبت می‌دهند.^۴ در مقابل کلمه رافضی، ناصبی قرار دارد. و به کسی گفته می‌شود که با اهل بیت رسول خدا (ص) کینه و دشمنی ورزد، گرچه آن را آشکار نسازد.^۵

۴- ۱. اصطلاح امامیه، زیدیه، اسماعیلیه، اثنی عشریه

اصطلاح امامیه، به طور عام به تمام فرقه‌هایی گفته می‌شود که به امامت بلافضل علی بن ابی طالب (ع) معتقد هستند، اما اصطلاح خاص امامیه، تنها بر شیعه اثنی عشری اطلاق می‌شود.^۶

زیدیه با اینکه خلافت ابوبکر و عمر را به عنوان امامت مفضول پذیرفته‌اند، در شمار فرقه‌های شیعی قرار دارند؛ زیرا در اعتقاد آنان، امامت حق امام علی (ع) است که پس از امام حسین (ع) در عموم فرزندان حضرت زهرا (س) تداوم می‌یابد و با قیام به شمشیر - برای گرفتن حق از غاصبان - نمود پیدا می‌کند.^۷ از این رو، اینان، زید بن علی (ع) را به جای امام سجاد (ع) امام دانسته‌اند.^۸

اسماعیلیه، از فرقه‌های مهم شیعه است که به امامت اسماعیل بن صادق (ع) به جای امام کاظم (ع) معتقد هستند. آنان پیش از شهرت به اسماعیلیه، سبعیه (هفت امامی) نامیده می‌شدند که پس از رحلت امام صادق (ع) در سال ۱۴۸ هجری از شیعه جدا شدند.

۱. اشعری، سعد بن عبدالله، المقالات و الفرق، ص ۲۰۹.

۲. لسان العرب، ماده «رفض»؛ لغت‌نامه دهخدا. ۳. ابن قدامه، المغنی، ج ۱۲، ص ۲۹.

۴. ثقفی، ابراهیم بن محمد، الغارات، ج ۱، ص ۴۲.

۵. شهید ثانی، مسالک الافهام، ج ۷، ص ۴۰۴.

۶. مشکور، محمد جواد، تاریخ شیعه و فرقه‌های اسلام تا قرن چهارم، ص ۱۴۷.

۷. بغدادی تمیمی، عبدالقاهر بن طاهر، اصول الدین، ص ۲۸۵.

۸. المقالات و الفرق، ص ۷۱.

۲. اصول و مبانی

۱- ۲. اصول و مبانی اعتقادی شیعه

اصول و مبانی اعتقادی و سیاسی مذهب شیعه، بر آیات قرآن و روایات پیامبر (ص) استوار است. بیان این مهم از آن رو اهمیت فراوان دارد که اولاً اثبات می‌کند شیعه مولود طبیعی اسلام است و معتقداتش ریشه در نصوص قرآنی و روایات دارد، و ثانیاً نشان می‌دهد ظهور این مذهب، دست‌کم از جنبه اعتقادی به عصر نبوت باز می‌گردند نه به رویدادها و تحولات تاریخی پس از رحلت پیامبر (ص). در این قسمت، ابتدا اصول و مبانی اعتقادی شیعه را بیان کرده، آنگاه اندیشه‌های سیاسی آن را بررسی می‌کنیم.

الف) ولایت و امامت تداوم نبوت

مسأله امامت، از مهم‌ترین و اصیل‌ترین مباحث زیربنایی عقیدتی و از مفاهیم کلیدی سیاسی در میان فرقه‌های اسلامی، در دوره‌های مختلف تاریخی بوده است.

در نظر امامیه، امامت از اصول مذهب تشیع^۱ و بر پایه نظریه اهل سنت، از فروع دین است.^۲ متکلمان شیعی، امامت را ریاستی دینی و دنیایی می‌دانند^۳ که در باطن، نوعی ولایت بر انسان و اعمال او دارد و در ظاهر انسان را هدایت و تا مقصد همراهی می‌کند.^۴

شیعه، امامت را لطف خداوند به بندگان خود می‌داند. چنانکه خواجه نصیر طوسی گفته است: «الامام لطف».^۵ این بدین معناست که امامت، نظیر نبوت، از مسائلی است که از اختیارات انسان بیرون است و باید از راه وحی و تعیین الهی صورت پذیرد، با این تفاوت که نبی به طور مستقیم از سوی خدا تعیین می‌شود و امام به واسطه پیامبر از سوی خدا تعیین می‌گردد.^۶

۱. مفید، محمد بن محمد بن نعمان؛ المقنعه، ص ۳۲؛ همو، اوائل المقالات، ص ۷؛ دلائل الصدق، ص ۸؛ فیاض لاهیجی، ملا عبدالرزاق، گوهر مراد، ص ۴۶۷.

۲. غزالی، ابوحامد محمد، الاقتصاد فی الاعتقاد، ص ۲۳۶؛ دلائل الصدق، ج ۲، ص ۴؛ بحرانی، سیدهاشم، غایة المرام، ص ۳۶۳.

۳. برخی متکلمین امامت را چنین تعریف کرده‌اند: «الامامة ریاسة عامة فی امور الدین و الدنیا». قواعد المرام، ص ۱۷۴؛ طوسی، محمد بن حسن، تمهید الاصول، ص ۲۴۸؛ باب حادی عشر، ص ۳۹.

۴. نهج البلاغه، خطبة ۱۵۲؛ طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان فی التفسیر القرآن، ج ۱، ص ۲۷۰-۲۷۵.

۵. حلی، حسن بن یوسف، کشف المراد فی شرح تجرید الاعتقاد، ص ۳۸۴.

۶. مطهری، مرتضی، امامت و رهبری، ص ۹۲.

شیعه، اصل امامت را معرّف مذهب می‌شمارد و آن را در حوزه ایمانیات قرار می‌دهد؛ یعنی اگر از جنبه معنوی بنگریم، از آن نظر که امام - به اصطلاح احادیث - «حجت خدا» و «خليفة الله» است و رابطه معنوی میان هر فرد مسلمان و انسان کامل در هر زمان ضروری است، امامت جزئی از مسائل ایمانی خواهد بود.^۱

بحث امامت در بین فرقه‌های اسلامی سابقه بسیار طولانی دارد، به طوری که این مسأله حتی قبل از به وجود آمدن این فرقه‌ها و از دوره نبوت (ص) مطرح بوده است؛ چنانکه انصار در بیعت عقبه با پیامبر (ص) بر این اساس بیعت کردند که در هر شرایطی از آن حضرت اطاعت کنند و در مسأله جانشینی با او به نزاع بر نخیزند: «و لا تنازع الامر اهله»^۲ نیز هنگامی که قبیله بنی عامر نزد پیامبر (ص) آمدند و گفتند: مسلمان می‌شویم و شما را یاری می‌دهیم، به شرط آنکه پس از شما، جانشینی از آن ما باشد، ایشان فرمود: «انّ الامر الى الله يَضَعُهُ حَيْثُ يَشَاءُ»؛ این امر به دست خداست هر که را خواست انتخاب می‌کند.^۳

ب) عصمت

عصمت در لغت به معنای کفّ نفس و بازداشتن آن است؛ چنانکه از آیه «لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ»^۴ چنین برمی‌آید. موضوع عصمت همواره محل اختلاف فرق و مذاهب اسلامی بوده و هست.

متکلمان شیعه، عصمت را نیرویی ربّانی و خدایی دانسته‌اند که دارنده آن را از ارتکاب لغزشها، گمراهی‌ها، خطاهای عمدی و سهوی - در عین قدرت ارتکاب - باز می‌دارد.^۵ آنان آیات و احادیث ذیل را گواه عصمت اهل بیت (ع) می‌دانند:

۱. آیه تطهیر، این آیه در شأن رسول خدا (ص) و اهل بیت او، یعنی امام علی، حضرت فاطمه زهرا، امام حسن و امام حسین - علیهم السلام - نازل شده و بر عصمت آنان دلالت دارد؛^۶ چنانکه علی (ع) فرمود: اهل بیت در کتاب خدا ما هستیم؛^۷ کافر ما را دوست ندارد و مؤمن کینه ما را به دل نمی‌گیرد.^۸

۱. ر.ک: مطهری، مرتضی، آشنایی با علوم اسلامی، ص ۱۷۹.

۲. هیشمی، علی بن ابی بکر، مجمع الزوائد و منبع الفوائد، ج ۶، ص ۴۹؛ امینی، عبدالحسین، الغدير، ج ۷، ص ۱۳۴. مراد از امر در اینجا، امر در آیه اولوالامر است.

۳. تاریخ الطبری، ج ۳، ص ۴۳۰؛ بلاذری، احمد بن یحیی، أنساب الأشراف، ج ۲، ص ۱۰۲.

۴. هود، ۴۳.

۵. شتون ولایت، ص ۱۲۲.

۶. احزاب، ۳۳.

۷. الغارات، ج ۱، ص ۱۹۹.

۸. همان، ۳۰۳.

۲. آیه اولوالامر، این آیه نیز - چنانکه ذکر آن می‌آید - بر اطاعت بی‌قید و شرط از اولوالامر دلالت دارد؛ چنانکه امام علی (ع) فرمود: همانا خداوند بدان جهت به اطاعت صاحبان امر فرمان داد که آنان معصوم و پاکیزه هستند و هیچ‌گاه به گناه امر نمی‌کنند.^۱

۳. حدیث ثقلین^۲، اِنِّي تَارِكُ فِيكُمْ الثَّقَلَيْنِ مَا اَنْ تَمْسُكُمُ بِهِمَا لَنْ تَذِلُّوا، كِتَابَ اللّٰهِ وَ عِترَتِي اَهْلَ بَيْتِي، فَانَّهُ قَدْ نَبَّأَنِي اللّٰطِيفُ الخَبِيرُ، اِنَّهُمَا لَنْ يَتَفَرَّقَا حَتَّى يَرِدَا عَلَيَّ الحَوْضَ... رسول خدا (ص) در حدیث ثقلین اهل بیت خود را هم پایه و در کنار، قرآن کریم قرار داده است.

۴. حدیث سفینه^۳، اِنَّ مَثَلِ اهلِ بَيْتِي فِيكُمْ كَمَثَلِ سَفِينَةِ نوحٍ مَنْ رَكِبَهَا نَجَا وَ مَنْ تَخَلَّفَ عَنْهَا غَرِقَ افزون بر این زندگانی پاک و بی‌آلایش اهل بیت (ع) که مورد تأیید همگان است دلیلی بر این مدعاست.

ج) علم امام

بر اساس احادیث متواتر، اهل بیت عصمت و طهارت، یعنی پیشوایان دوازده‌گانه شیعه، داناترین مردم به امر الهی‌اند. حفظ دین، اصلاح امور مردم و هدایت آنها به سوی حق، از مهم‌ترین شئون امام است که این امر بدون علم و آگاهی کامل از دین ممکن نیست. از این رو، خداوند فرمود: آنکه خلق را به راه هدایت و طریق سعادت رهبری می‌کند، سزاوار پیروی است (یونس، ۳۵).^۴ در روایات نیز آمده است که اگر امام عالم نباشد، ممکن است شرایع و احکام الهی را تغییر دهد.^۵ بنابراین، علم به قرآن، با همه مراتب آن نزد آنان است و همین علم، آنها را به پیامدهای اعمال آگاه می‌کند و مانع گمراهی و سبب عصمت آنان است. البته

۱. صدوق، محمد بن علی، علل الشرایع، ج ۱، ص ۱۲۳.

۲. قمی، علی بن ابراهیم، تفسیر القمی، ج ۲، ص ۴۴۷؛ ابن حنبل، احمد، مسند احمد، ج ۴، ص ۳۶۷؛ قشیری نیشابوری، مسلم بن الحجاج، صحیح مسلم، ج ۷، ص ۱۲۳؛ متقی هندی، حسام‌الدین، کنز العمال، ج ۱، ص ۱۷۸؛ ابن کثیر، اسماعیل بن عمر، تفسیر ابن کثیر، ج ۳، ص ۴۹۴.

۳. صدوق، محمد بن علی، عیون اخبار الرضا (ع)، ج ۱، ص ۳۰؛ الغیبه، ص ۴۴؛ مفید، محمد بن محمد بن نعمان، مسائلتان فی النص علی علی (ع)، ج ۲، ص ۲۵؛ نقوی، حامد، خلاصه العبا، ج ۲، ص ۱۹۶؛ حاکم نیشابوری، محمد بن عبدالله، مستدرک الحاکم، ج ۲، ص ۳۴۳.

۴. آیاتی دیگر در قرآن وجود دارد که برای توجیه علت رهبری دادن به افراد از طرف خداوند، به علم او استدلال شده است؛ مانند آیه ۲۴۷ سوره بقره که وقتی بنی‌اسرائیل به سلطنت طالوت اعتراض کردند، خداوند فرمود: وَرَادَهُ بَسْطَةُ فِي الْعِلْمِ... ۵. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، ج ۶۸، ص ۳۹۰.

این علم غیر اکتسابی بوده و سرچشمه آن فضل خداوند است؛ چنانکه در آیه ۱۱۳ سوره یوسف، فضل الهی به این نوع از علم تفسیر شده است^۱ و حدیث امام صادق (ع) که فرمود: به خدا سوگند علم تمام کتاب نزد ماست^۲، نیز گواه بر آن است.

د) سابقه

پیشی گرفتن در اسلام، به لحاظ جایگاه ویژه‌ای که در بین مسلمانان داشته است، مورد توجه تاریخ نگاران و متکلمان قرار گرفته و به صورت یک مفهوم سیاسی درآمده است، به طوری که خلفای اولیه برای بیان مشروعیت سیاسی خود بدان استناد کرده و چنانکه ذکر خواهد شد، اهل سقیفه نیز آن را مهم‌ترین دلیل انتخاب ابوبکر دانستند. این در حالی است که سبقت علی (ع) در اسلام و مجاهداتش در راه دین، با صحابه دیگر قابل مقایسه نیست چنانکه روایات فراوان شیعه و سنی او را به عنوان اولین مسلمان یاد کرده و سابقه او را مورد تأیید قرار داده‌اند.^۳

ه) قرابت

از آنجا که امام و جانشین پیامبر (ص) باید تحت نظارت مستقیم پیامبر (ص) و در پرتو آیین الهی تربیت شود، خداوند جانشینان پیامبر را از بین نزدیکان و خویشاوندان او برگزید. البته انتخاب جانشین از خویشاوندان، در میان انبیای گذشته نیز وجود داشته که آیات حدید، ۲۶؛ انعام، ۸۴ و بقره، ۱۲۴ بدان تصریح دارد؛ با توجه به این زمینه‌ها، در ذهن مسلمانان نیز قرابت جایگاه خاصی داشته است. بر این اساس، از دلایل مهمی که قریش برای امامت خود در اجتماع سقیفه بنی ساعده مطرح کردند، قرابت با رسول خدا (ص) بود. هنگامی که انصار به فضیلت‌های خود استدلال کردند، ابوبکر گفت: عرب هرگز راضی نمی‌شود که مردی غیر از نزدیکان رسول خدا (ص) حکومت کند؛ ما خویشاوند و عشیره او هستیم، بدین جهت کسی را یارای معارضه با ما نیست.^۴ حضرت علی (ع) وقتی استدلال مهاجران را شنید، فرمود: با

۱. المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۵، ص ۸۰.

۲. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول الکافی، ج ۱، ص ۲۲۹، حدیث ۵. ابن سینا نیز در شرایط امامت گفته است: و آنه عارف بالشریعة حتی لا اعرف منه. ابن سینا، الهیات شفا، ص ۴۵۱.

۳. برای نمونه‌های بیشتر ر. ک: مسند احمد، حدیث ۱۹۷۹۶ و ۱۷۲۲.

۴. ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، ج ۲، ص ۳۸ و ج ۶، ص ۹. عبدالرحمان بن عوف در شورای شش نفره به امام می‌گفت: ان لک من القرابة من رسول الله. در موارد دیگر نیز مسلمانان برای قرابت حق قائل بودند، ر. ک: ابن سعد، الطبقات الکبری، ج ۳، ص ۲۸۵؛ تاریخ الطبری، ج ۴، ص ۴۳۰.

استدلال به انتسابشان به شجره پیامبر (ص)، ثمره و میوه را ضایع کردند.^۱ حضرت در مقام بحث با قریش که امامت را با توجه به قرابت با رسول (ص) به دست آوردند، می‌فرمود: اقرباى حضرت اهل بیت (ع) هستند، نه قریش. از این رو، هنگامی که مردی از قبیله بنی‌اسد از حضرت پرسید: چگونه شما را از این مقام باز داشتند، در حالی که بدان سزاوار بودید؟ فرمود: **أَمَّا الْأَسْتِئْدَادُ عَلَيْنَا بِهَذَا الْمَقَامِ وَنَحْنُ الْأَعْلَوْنَ نَسَبًا**؛^۲ پس بدان که خودسرانه خلافت را عهده‌دار شدند و ما را که نسبمان برتر و پیوندمان با رسول خدا (ص) استوارتر است، به حساب نیاوردند.

(و) وصایت و وراثت

سیره و سنت پیامبران الهی برای ادامه راهشان، انتخاب وصی برای خویش بوده است.^۳ وصی، جانشین کسی است که او را انتخاب کرده تا پس از مرگ کارهای مربوط بدو را انجام دهد. وصایت که اسم مصدر است، نزد متکلمان شیعه همواره وصیت پیامبر (ص) به هنگام بیعت مردم با حضرت علی (ع) را در ذهن متبادر می‌سازد. بنابراین این مسأله قبل از اصل امامت مطرح بوده است. بعد از سقیفه، کلمه وصی مکرر به کار رفته است. از آن شمار می‌توان به روز بیعت با علی (ع)^۴، و هنگام جنگهای جمل^۵، صفین، نهروان،^۶ و نیز سخنان امام حسن (ع)^۷ اشاره کرد.

در این میان حدیث **لِكُلِّ نَبِيٍّ وَصِيٌّ وَوَارِثٌ وَإِنَّ عَلِيًّا وَصِيٌّ وَوَارِثِيٌّ**^۸ به حدیث وصایت معروف است. پیامبر اکرم (ص) در این حدیث، علی (ع) را به طور مطلق وصی خود معرفی کرده است؛ یعنی او مجاز است در تمام اختیاراتی که پیامبر (ص) داشته، تصرف نماید و این همان معنای خلافت است. پس از رحلت رسول خدا (ص)، کلمه وصی یکی از القاب مشهور امام علی (ع) شد.^۹

ابوذر در زمان عثمان در مسجد رسول خدا (ص) می‌نشست و حدیث وصایت را برای

۱. شرح نهج البلاغه، ج ۶، ص ۴.

۲. همان، ج ۹، ص ۲۵۰.

۳. علل الشرایع، ج ۲، ص ۴۹۶.

۴. تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۱۷۹.

۵. أنساب الأشراف، ج ۳، ص ۴۳. یکی از اصحاب امام علی (ع) در روز جمل می‌گفتند «نقتل من يخالف الوصيا».

۶. تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۱۹؛ مروج الذهب... ج ۲، ص ۴۲۸ و ۴۳۰؛ ج ۳، ص ۱۲؛ تاریخ الطبری، ج ۴، ص ۳۴۰.

۷. مستدرک الحاکم، ج ۳، ص ۱۷۲.

۸. اصول الکافی، ج ۱، ص ۳۵۵؛ ابن عساکر، علی بن الحسین، تاریخ مدینة دمشق، ج ۳، ص ۹۵، حدیث ۱۱۲۴.

۹. حسکانی، عبیدالله بن احمد، شواهد التنزیل لقواعد التفضیل فی الآيات النازلة فی اهل البيت، تحقیق محمد باقر

محمودی، ج ۱، ص ۹۴؛ شریف مرتضی، رسائل المرتضی، ج ۴، ص ۹۳.

مردم بازخوانی می‌کرد.^۱

علی (ع) نیز درباره وراثت و وصایت اهل بیت (ع) فرمود: وصیت و وراثت رسول خدا (ص) در بین اهل بیت (ع) است.^۲ چنانکه به هنگام بیعت گرفتن از ایشان نیز مکرر می‌فرمود: من وصی پیامبرم.^۳

ز) نص و تنصیص

براساس عقیده شیعه، امام باید از طرف خدا انتخاب شود و به منظور ابلاغ به مردم، به پیامبر معرفی گردد. از این امر به نص یا تنصیص [تعیین] تعبیر می‌شود. شیعه، وصایت و نص را ملاک تعیین امام می‌داند و منکر اصل شورا و بیعت در تعیین امام است. در حالی که اهل سنت، شورا و بیعت را، دو ملاک تعیین امام می‌دانند و منکر وصایت و نص پیامبر (ص) بر امامت و جانشینی پس از او هستند. روایاتی که بر انتصاب و تنصیصی بودن امامت و ولایت اهل بیت (ع) دلالت می‌کنند، بسیارند.^۴

۲-۲. اصول و مبانی اندیشه سیاسی شیعه

بنابر آنچه گذشت شیعیان معتقدند که اندیشه‌های سیاسی این مذهب مانند اصول اعتقادی آن منشأ الهی دارند که برای روشن شدن این موضوع ویژگی‌های مهم این اندیشه بررسی می‌شود.

الف) حاکمیت الهی

در اندیشه سیاسی شیعه، منشأ و سرچشمه حاکمیت، الهی است و به قبول و نفی مردم بستگی ندارد؛ با این همه، شرط اساسی تحقق این حاکمیت، پذیرش مردم است.^۵ هرگاه مردم این حاکمیت را بپذیرند، حاکم از سوی خدا خواهد بود و ارتباط مردم با او نیز یک رابطه ولایی است و این رابطه ولایی، در همه جا جریان دارد.

۱. تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۱۷۱.

۲. نهج البلاغه، خطبه ۲.

۳. طبرسی، احمد بن علی، الاحتجاج علی اهل اللجاج، ج ۱، ص ۲۳۱.

۴. ر.ک: اصول الکافی، ج ۱، ص ۶۲-۲۵۵.

۵. در گذشته، تحقق این حاکمیت با بیعت بوده، اما امروزه به گونه‌ای دیگر و با رأی‌گیری از مردم است؛ البته در بیعت اقلیت و اکثریت مطرح نیست. از حضرت زهرا (س) نقل شده: مُثَلِّ الإِمَامَ كَمَثَلِ الْكُفَّةِ؛ یعنی همچنان که کعبه سراغ مردم نمی‌آید و مردم سراغ کعبه می‌روند، امام نیز چنین است. ر.ک: خزاز قمی، علی بن محمد، کفایه الاثر...، ص ۱۹۹.

در نظام ولایی، آن چیزی که امت را با ولی خود پیوند می‌دهد، عصمت و علم الهی ولی است که اطاعت را واجب می‌کند و این از مهم‌ترین ویژگی‌های شیعه است که یک رابطه ولایی با انبیا و اولیا دارد.^۱

مهم‌ترین و جهانی‌ترین مشخصه اندیشه و آرمان سیاسی تشیع، دستیابی به عدالت و صلح جهانی و زندگی مسالمت‌آمیز با هر گروه و طایفه‌ای است که سر جنگ با دین ندارد^۲ و با حاکمیت خداوند در زمین مخالف نیست.

ب) شئون امامت

- ولایت معنوی

ولایت معنوی ائمه اطهار (ع) نیز مانند مرجعیت دینی آنان به نص الهی است. بر این اساس، آن بزرگواران در تمام دوران تاریخ اسلام، مسأله امامت و ولایت را محوری‌ترین مسأله برای شیعیان مطرح می‌کردند، تا جایی که در تعیین حدود وظایف و کیل، پیروان و شیعیان خود را به اطاعت از آنان، به عنوان پیروی از امام خود ملزم می‌ساختند.

در ولایت معنوی، ولی، به باطن اعمال انسانها آگاه است و خیر و شر آنان را از خودشان بهتر می‌داند و بدین جهت، از خودشان به آنان سزاوارتر است. بنابراین، ولایت معنوی ائمه و مرجعیت دینی آنان متلازم همدیگرند و نمی‌توان ولایت معنوی را از مرجعیت دینی و ولایت اجتماعی جدا ساخت.

- مرجعیت دینی

از بزرگ‌ترین شئون امامت، مرجعیت و ریاست در امور دینی است که اقدامات عملی او را می‌طلبد. بدین معنا که برای اجرای احکام الهی، اولاً باید بنیه‌های اعتقادی مردم را با ابلاغ معارف دینی قوت بخشد و ثانیاً با توجه به بنیه‌های اعتقادی قوی، نظامی مکتبی تشکیل داد تا بتواند احکام دین را اجرا کند.

امام، فهم کاملی از دین دارد و عام و خاص، مطلق و مقید و ناسخ و منسوخ قرآن را می‌داند. او سنت واقعی رسول خدا (ص) را می‌شناسد. از این رو، بسیاری از ظنهای خاص و

۱. تفسیرالمیزان، ج ۶، ص ۱۰-۱۲. برای بحث امامت و تعریف و صفات امام، ر.ک: خواجه نصیرالدین طوسی، رساله

امامت، چاپ دانشگاه تهران. ۲. ممتحنه، ۸.